

FILIPPO M. ZERILLI¹, ITALY

Key words: Anthropology, Ethnography, Gomorrah, Non-fiction novel, Roberto Saviano

Gomorrah: A Beautiful Lesson of Anthropology²

Summary

This article explores Roberto Saviano's international best-seller *Gomorrah* as an "ethnographic novel", an expression that actually turns upside down and complements the characterization the author himself suggested for his book as a "literary investigation". The main purpose is not so much to analyse Saviano's distinctive non-fictional (or blurred) genre and rhetorical style, but rather to take advantage of his book as a way to consider how cultural anthropology identifies and constructs its own research objects. Notably, focusing on the passages in which the author considers or discusses significant issues such as language, time, space and knowledge, I argue that *Gomorrah* represents a chance to reflect upon how the conventional aims and methods of cultural anthropology are currently challenged and reorganised under present-day neo-liberal corporate capitalism. Finally, while most commentators see *Gomorrah* as a book about the illegal trafficking of the Neapolitan Mafialike criminal organization known as "Camorra", this article provocatively suggests understanding it as an inspired and morally disturbing account of ourselves. An ethnographically sensitive account exploring both legal and illegal practices of production, consumption, and circulation of goods and commodities in which we all are deeply implicated.

---

¹ Univ. degli Studi di Cagliari, Italia, zerili@unica.it

² Textul a apărut în revista „Letterature&Quadernidella Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell'Università degli studi di Cagliari”, vol.12, pp. 301 - 313

Gomorra: o frumoasă lecție de antropologie*

Pornind de la lectura primei cărți a scriitorului Roberto Saviano (cfr. Saviano, 2006), această scriere încearcă, fără să se abată de la particularitățile contextului în care-și are originea³, să schițeze un discurs în jurul metodelor și – în ultimă instanță – al obiectivelor antropologiei sociale și culturale. Nu pare așadar inutil a spune de la început că în perspectiva adoptată aici intenția nu e aceea de a adăuga o altă voce la corul celor care – din fericire deja destul de numeroși – au decis să-și exprime solidaritatea față de scriitorul din Campania, după gravele amenințări suferite de acesta în urma crescândului succes național și internațional al volumului *Gomorra*.⁴ Nici nu se vrea pur și simplu doar omagierea scriitorului Roberto Saviano. Eventual înțelegem să pretindem primei sale cărți ajutorul în discuția despre antropologie *pentru* antropologie și în particular despre modalitățile în care această disciplină eretică și recalcitrantă își construiește propriile conținuturi de cercetare prin intermediul metodelor cercetării etnografice. Am ales deci să dedicăm o „conferință” publică *Gomorrei* nu pentru a vorbi de Saviano, ci pentru a vedea dacă e posibil, pornind de la câteva pasaje ale acestei cărți foarte speciale, să extragem pretexte utile în reflecția – și poate chiar în regândirea – asupra instrumentelor, a conținuturilor și a scopurilor disciplinei pe care am privilegiul s-o predau.⁵

La prima vedere, *Gomorra* nu e o carte care are legătură cu antropologia socială și culturală, măcar nu mai multă decât atâtea altele. Cu toate acestea, dacă rememorez prima lectură, înainte să devină un caz literar internațional, îmi amintesc că am avut sincera senzație că paginile sale vorbesc – insistent – și disciplinei „mele”. Plăcerii resimțite de lecturarea precum a unui roman (care se măsoară prin dorința aproape fizică de a mai citi, până la sfârșit) i se alătură un sentiment crescând de neliniște, datorat extraordinarei capacități a autorului de a restitui ceea ce – în ochii mei – se configura ca o experiență „etnografică”. Nu intru aici în polemica dintre detractorii și susținătorii valorii „literare” a *Gomorrei*. Nici nu mă interesează să stabilesc dacă e un eseu sau un roman (cfr. Di Nolfo, 2008), în sensul clasic pe care acest termen l-a asumat în istoria culturii occidentale. Totuși, e clar că e vorba de o carte care tulbură tradiționala distincție dintre genuri, importanța sa provenind și de aici. Mă întreb însă dacă, răsturnând captivanta definiție preferată de autor (o „anchetă literară”), nu se poate vorbi de *Gomorra* și ca despre un „roman etnografic”.

Pentru mine nu rezultă și – într-adevăr – nu cred că Saviano a aplicat conștient și sistematic o „metodologie etnografică”, așa cum se poate extrage din monografia sau din manualele de antropologie.⁶ Dar e evident că dincolo de chiar prea excesiva noțiune de „călătorie”, prezentă până și în subtitlu, numeroase părți ale cărții sunt construite începând de la observarea directă a ambianțelor, a evenimentelor și a practicilor sociale din care autorul se inspiră și despre care furnizează o reprezentare care aspiră la reconstruirea „adevărului”.⁷ Desigur, în multe alte părți, autorul se folosește pe larg de documente tipărite precum acte judiciare, rapoarte ale procuraturilor districtuale și ale direcțiilor de investigație, anchete jurnalistice etc. În ciuda acestui fapt, *Gomorra* recurge, în mare măsură, la un eu-narator, acela al autorului, care demonstrează cunoașterea lucrurilor de care vorbește din interior, care le-a parcurs și le-a trăit pe acestea, dacă nu ca protagonist, măcar la persoana I. Așadar, utilizând terminologia antropologului Clifford Geertz,

un „eu-narator” care într-adevăr „a fost acolo”, conform celei mai bune tradiții antropologice (cfr. Geertz, 1988c). Mă gândesc aici atât la reprezentările obținute prin intermediul subiecților, asemănători celor ce în antropologie sunt numiți „informatori”, cât și la dialogurile, la conversațiile și la folosirea fragmentelor de interviu (uneori culese cu ajutorul magnetofonului, instrument privilegiat al studiului etnografic), dar și la numeroasele descrieri de obiecte, practici și ambianțe sociale. Chiar pornind de la acești indicatori simpli, nu pare în totalitate iluzorie ipoteza de a considera *Gomorra* un roman etnografic, expresie de regulă rezervată scrierilor unor autori care au relatat uzanțe și obiceiuri ale popoarelor exotice și îndepărtate și care contribuie, vizibil, la acreditarea unei concepții, mai degrabă învechite și totuși dominante încă în zilele noastre, despre antropologie (ca disciplină preferată pentru studiul „altor” culturi), la a cărei punere în discuție contribuie chiar *Gomorra*.

Mai mult, nu sunt puține părțile în care eul-martor Saviano discută explicit despre dimensiunea epistemologică a științei etnografice, adică sugerează și în câteva cazuri dezvoltă considerații despre cum, unde și când se produce cunoașterea realității observate, cu referire specială la limba și la temele specifice timpului și spațiului anchetei. În această scriere mă opresc tocmai asupra modului particular în care aceste domenii clasice, dar mereu actuale ale gândirii antropologice (limba, timpul, spațiul) apar tratate și uneori elaborate în *Gomorra*.

Chiar din primele capitole autorul subliniază valoarea crucială a cunoașterii lingvistice:

Camorra e un cuvânt inexistent, de polițist. Folosit de magistrați și de jurnaliști, de scenariști. E un cuvânt care îi face pe cei afiliați să surâdă, e o indicație generică, un termen de cercetător, exilat într-o dimensiune istorică. Termenul prin care se definesc aparținătorii la un clan e Sistem: «Aparțin Sistemului din Secondigliano». Un termen elocvent, un mecanism mai degrabă decât o structură. Organizația criminală coincide cu economia, osatura clanului e dialectica comercială (Saviano, 2006, p. 48).

Faptul că romanul lui Saviano se învecinează cu etnografia și uneori intră pe domeniul ei pornește, în primul rând, din profunda conștientizare a importanței terminologiei, deci a noțiunilor „locale” și din concomitenta îndepărtare de limbajul și de tipul de știință proprii „poliștilor”, „magistraților”, „jurnaliștilor”, „scenariștilor”, „cercetătorilor”, indivizi care, datorită profesiei, se interesează de fenomenele explorate de autor. Invers, trebuie să învățăm a uita cuvintele care desemnează convențional obiectul investigat („camorra”), dacă vrem să încercăm într-adevăr să înțelegem sensul pe care i-l conferă actorii principali. Aici se află, sugerează Saviano, primul adevăr. Paradoxal, tocmai prin respingerea limbajului și a posturilor „științifice”, scriitorul surprinde sensul practicilor sociale ce caracterizează comportamentul etnografic, acea empatie pe care antropologia, ca disciplină specifică și istoric determinată, a pus-o în centrul propriilor preocupări „științifice” chiar de la începuturile sale.⁸ Cunoașterea aceluia univers propriu care este „Sistemul”, înțeles ca spațiu social prevăzut cu un vocabular specific ce trimite la o rânduială simbolică dotată cu reguli proprii, trece, de fapt, în primul rând, prin împărțirea marcatelor, în speță lingvistici, care indică apartenența bărbaților și a femeilor (așa-zisii „afiliați”) la acel univers social aparte. Conștiința lingvistică a eului-narator Saviano mărturisește deci interesul și, să zicem, urgența de a cunoaște lucrurile din interior, cunoaștere la care se poate ajunge doar prin intermediul unei pe cât de răbdătoare, pe atât de obositoare munci de observație a altora și întotdeauna *împreună cu alții*. Adică muncă de socializare și de mimesis, din care la un moment dat scriitorul-etnograf, exact ca și antropologul-autor (cfr. Geertz, 1988c), trebuie să fie capabil să se elimine și să se

îndepărteze, în special prin intermediul scriiturii și prin strategiile sale multiple și retoricile sale reprezentative.⁹

Din această perspectivă pot fi citite și paginile dedicate porecelor și contranumelor „de camorra”, veritabilă cheie de acces la adevărul unora dintre personajele din *Gomorra*: «Paolo Di Lauro e cunoscut ca „Ciruzzo sau milionarul”: un contranume ridicol, dar porecele și contranumele au o logică precisă, o sedimentare calibrată» (Saviano, 2006, p. 65). Saviano pătrunde astfel în practica și în ideologia contranumelor aparent ne semnificative precum „o’ntufato” (furiosul), „o graunar” (cărbunarul), „u urpachiello” (cravașa, filfizonul), „o mago”, deja celebrul „Sandokan” și multe altele (vezi, în special, pp. 65-8). Atenție, nu e nimic anecdotic: porecele și contranumele nu aparțin folclorului, cum uneori se tinde, expeditiv, a le categorisi. Indiferent care este originea lor (un eveniment întâmplător, o caracteristică de familie, o trăsătură fizică, pasiunea unui afiliat

Stână; foto: Felician Săteanu

pentru un obiect sau pentru o activitate etc.), porecele și contranumele sunt îmbibate de semnificații sociale ce trebuie explorate și atent analizate în măsura în care ajută la dezvăluirea „proprietăților” indivizilor. «Pentru un șef porecele – scrie Saviano (ib., p. 68) – sunt ca și stigmatele pentru un sfânt», altfel spus dovada verificată a ceea ce el este în realitate. În timp ce prenumele și numele nu au, sau mai bine zis și-au pierdut deja capacitatea de a evoca circumstanțele și întâmplările socialmente semnificative în care își au originea, porecele și contranumele sunt semnul tangibil al evenimentelor, al istoriilor și al faptelor ce au sens *hic et nunc*, adică în relațiile sociale prezente. Deci a le înțelege nu înseamnă doar a sesiza adevărul celui care – vrând-nevrând – e purtătorul

acestora, dar și a accede la acea dimensiune „intimă” a faptelor culturale, care poate fi din când în când ascunsă sau exhibată (unora, nu tuturor) și oricum întotdeauna înțelept pusă în mișcare în dialectica dinamicilor sociale care reglează politicile de apartenență (cfr. Herzfeld, 2003). În speță, numele și contranumele de camorra ne vorbesc despre viața socială a unui complex de clanuri, familii, facțiuni, grupuri și indivizi și despre capacitățile lor de a genera valori, comportamente și mecanisme de includere și de excludere socială ce sunt vehiculate și manipulate continuu în discursurile și în practicile cotidiene. În acest sens Saviano sugerează că porecla – aidoma bârfei – nu se limitează la îndeplinirea simplei funcții de „control social”, cum de multă vreme au arătat studiile antropologice și etnolingvistice inspirate de orientările funcționaliste (cfr. pentru toți Gluckman, 1965; pe latură etnolingvistică cfr. Cardona, 1985, pp. 133-55; mai recent Putzu, 2008); aceasta e mai degrabă un operator simbolic care instituie relații de identitate și de diferență în dialectica proceselor sociale (cfr. de ex. Williams, 2003, pp. 47-9). Intuițiile lui Saviano despre cunoașterea lingvistică ne ajută astfel și la depășirea dezbaterii antropologice clasice dacă limba este pentru etnograf un simplu instrument de acces la universul investigat sau dacă nu cumva trebuie să constituie ea însăși o temă de cercetare precisă (cfr. Fabietti, Matera, 1998, pp. 63-74).

O sensibilitate și o conștiință etnografică asemănătoare demonstrează Saviano când subliniază importanța *timpului* în procesul cunoașterii contextelor locale pe care le parcurge narațiunea sa, atât concret, cât și simbolic. E adevărat că autorul pare uneori a se arunca asupra evenimentelor cu stratageme ce amintesc modurile de acțiune tipice mai degrabă ziaristului ce face cronica delictelor decât etnografului, precum revelează expedientul radioului sintonizat pe frecvențele poliției pentru a ajunge, pe motoreta sa Vespa, în locurile unde s-a petrecut un asasinat, «sincronizat cu echipele mobile ale poliției», când scena crimei e – ca să zicem așa – încă proaspătă (cfr. Saviano, 2006, p. 95). Dar în multe alte cazuri Saviano arată că știe că procesul de cunoaștere cere înainte de toate o *durată* care nu e aceea a ziaristului, a polițistului sau a magistratului. Dincolo de faptul că prin utilizarea conștientă a marcărilor lingvistice cunoașterea faptelor pe care narațiunea sa le explorează trece de fapt prin experiența directă și prelungită a locurilor, a lucrurilor, a persoanelor, a mecanismelor. Să ne gândim de exemplu la descrierea piețelor de distribuire a drogurilor din Scampia, locuri pentru care Saviano sugerează să abandonăm reprezentarea convențională ca locuri de «pură degradare» și să cercetăm în schimb caracterul de spații sociale complexe și bine reglementate.

Fața mea devenise cunoscută în timp. O cunoaștere care pentru santinelele clanului, pentru observatori, semnifica valoare neutră. Într-un teritoriu controlat în fiecare secundă, există o valoare negativă – polițiști, carabinieri, infiltrați ai familiilor rivale – și o valoare pozitivă: cumpărătorii. Tot ce nu e neplăcut, ce nu e o piedică e neutru, e inutil. A intra în această categorie înseamnă a nu exista. Piețele de distribuire m-au fascinat întotdeauna prin organizarea perfectă, care contrazice o interpretare de pură degradare. Mecanismul distribuției e acela al unui ceas. E ca și cum indivizii s-ar mișca asemenea angrenajelor care pun în mișcare timpul. Nu există mișcare a cuiva care să nu declanșeze o alta. Ori de câte ori îl observam eram vrăjit. Lefurile sunt împărțite săptămânal, o sută de euro pentru observatori, cinci sute pentru coordonatorul și casierul distribuitorilor dintr-o piață, opt sute pentru fiecare distribuitor și o mie pentru cine se ocupă de magazine și ascunde drogurile în casă (Saviano, 2006, p. 57).

Descriere pe care am putea-o defini „densă”, ajungând de data aceasta la celebra reflecție etnografică pe care Geertz a dezvoltat-o pornind de la observarea luptei de cocoși în insula Bali (cfr. Geertz, 1988a, pp. 384-436). Mișcările aparent nesocotite ale fiecărui actor devin inteligibile ca parte a unui întreg – un mecanism – care poate fi înțeles pe deplin doar printr-o experiență de

durată. Specificitatea timpului la Scampia, sau mai bine zis a acelui context particular reprezentat de piețele de distribuție din Scampia se poate înțelege pornind de la experiența timpului *său* caracteristic, a unui specific „regim de autenticitate istorică” după cum spune Hartog (2007). Și dacă e nevoie de timp pentru a descrie și a înțelege „farmecul” practicilor incompreensibile în ciuda observabilității lor directe, e nevoie de timp și pentru a privi lumea cu ochii altuia, așa cum sugerează încă eul-martor Saviano când ne vorbește despre *stakeholder*, acele figuri stranii de antreprenori de spații goale care mediază între cererea crescândă, din partea numeroaselor întreprinderi din Nord, de lichidare a deșeurilor și generoasa ofertă de depozite abuzive, prezentă în teritoriile din Campania.

Cu timpul am învățat să văd cu ochii stakeholderilor. O privire diversă de cea a constructorului. Un constructor vede spațiul gol ca și ceva bun de umplut, încearcă să pună plinul în gol, în schimb stakeholderii se gândesc cum să găsească golul în plin.

Când mergea, Franco nu observa peisajul, ci se gândea cum să vâre ceva înăuntru. Ca și cum ai vedea tot ceea ce există sub forma unui covor mare și ai încerca în munți, pe laturile câmpiilor marginea pe care s-o ridici pentru a mătura dedesubt tot ceea ce e posibil. Odată, în timp ce mergeam, Franco observă piațeta abandonată a unei benzinării și se gândi imediat că rezervoarele subterane ar fi putut găzdui zeci de recipiente mici cu deșeuri chimice. Un mormânt perfect. Așa era viața lui, o continuă căutare a golului (Saviano, 2006, p. 320).¹⁰

La fel ca în etnografie, înțelegerea eului-martor Saviano e un proces social ce cere înainte de toate timp. Proces ce permite privirea dincolo de narațiunile și de reprezentările convenționale și surprinderea, prin intermediul analizei practicilor sociale, a ceea ce – de la Malinowski încoace – în antropologie continuăm să numim „punctul de vedere al nativului”: vederea lucrurilor din lume cu ochii altcuiva.¹¹ Acțiuni și comportamente sociale enigmatice, ca și fragmente de conversații indescifrabile se dovedesc, grație întotdeauna duratei, lucruri pline de logică și de semnificație. Așa cum fiecărui etnograf i s-a întâmplat pe „teren” ca evenimente și discursuri aparent irelevante să se dezvăluie peste puțin timp inteligibile și poate cruciale pentru propria cercetare, lui Saviano i se întâmplă să înțeleagă sensul unei scene la care asistasem regândind-o în lumina unei interceptări telefonice. Mă refer la episodul îngrozitor care prezintă persoane toxicomane numite de membrii „Sistemului” Visitors, adevărați cobai umani destinați testării calității unei doze de heroină (cfr. Saviano, 2006, pp. 81-5).

Doar după ce am citit acest schimb de comentarii telefonice am înțeles scena la care asistasem cu câțva timp în urmă. Într-adevăr nu reușeam să înțeleg ce se întâmpla în realitate în fața ochilor. De prin Miano, din apropiere de Scampia, erau vreo zece Visitors. Sunaseră adunarea. Un spațiu înaintea halelor. Mă găseam acolo nu întâmplător, ci cu prezumția că simțind suflul realului, acela cald, acela cât mai adevărat posibil, se poate ajunge la înțelegerea profunzimii lucrurilor. Nu sunt sigur că a observa și a fi sunt fundamentale pentru a cunoaște lucrurile, dar e fundamental a fi pentru ca lucrurile să te cunoască (ibid., pp. 82-3).

Într-o dezbatere recentă pe care revista „Etnografia e ricerca qualitativa” a dedicat-o „cazului *Gomorra*”, sociologul Dal Lago s-a oprit asupra fragmentului citat mai sus, recunoscându-l drept «o descriere ce are toate caracteristicile, și ca atare arbitraritatea subiectivă, a narațiunii» (Dal Lago, 2008, p. 123). În acest fel îmi pare că riscăm să reafirmăm opoziția prea rigidă dintre genuri literare și genuri științifice, acreditând rezistența unor binarități conceptuale (ficțiune vs. adevăr, subiectivitate vs. obiectivitate, emoție vs. cunoaștere) de care cercetarea antropologică contemporană încearcă din greu să se elibereze (cfr. Zerilli, 2007). Operând la granița dintre anchetă și literatură sau, dacă vrem, dintre etnografie și roman, Saviano contribuie, în schimb, la

dezintegrarea și la problematizarea acestor dicotomii, sugerând piste de cercetare și modele reprezentative ce poate ar merita să fie mai bine explorate.¹² Gândindu-ne mai bine, dincolo de o certă emfază retorică, expresia „a fi pentru ca lucrurile să te cunoască” nu pare superfluă (sau „ornantă”, cum o definește Dal Lago, 2008, p. 123); ea are, în schimb, meritul de a aminti câteva specificități ale contactului etnografic, stimulând în același timp gândirea în direcția unor trasee teoretice și interpretative deloc prevăzute. Pe de o parte, ideea că e necesar „a fi” pentru ca „lucrurile să te cunoască” pare de fapt să confirme o concepere a experienței – și a cunoștinței care derivă din ea – în termeni de durată, temă asupra căreia am insistat deja. Saviano sugerează, poate cu intenție polemică ascunsă, că înțelegerea nu se realizează doar prin aplicarea unui protocol de anchetă codificat, cum ar putea fi tocmai cel etnografic (a observa, a asculta, a conduce interviuri, a lua notițe, a descrie evenimente etc.). poți „să fii acolo” chiar și fără a îndeplini acțiuni special ținute spre înțelegere, expunându-te înseși lucrurilor fără ca acestea să constituie punctul focal al privirii noastre. Reluând cuvintele unui antropolog care s-a ocupat de politicile etnografice, se poate susține că «trebuie, pe teren, să fi pierdut timp, mult timp, o cantitate enormă de timp, pentru a înțelege că acești timpi morți erau necesari» (Olivier de Sardan, 2009, p. 30). Așadar acel „a fi”, înțeles ca simplă expunere a lucrurilor, pare să trimită și oricum poate fi reconectat la timpii (aparent) morți proprii oricărei experiențe etnografice. Timpi și ei necesari pentru înțelegere, dacă nu pentru altceva pentru că tipul de cunoștințe pe care etnograful îl caută e atât formulat lingvistic, cât și implicit, nespus, naturalizat și socialmente încorporat (cfr. de exemplu Bloch, 1991). Ideea de a fi pur și simplu expus la lucruri ne poate astfel ajuta să recunoaștem că există forme de participare la procesele observate prin intermediul cărora cunoștințele și practicile culturale, în special cele nonverbale, se produc și se transmit în ciuda intenționalității actorilor, adică în mod inconștient. Cu o intuiție regășibilă la marii scriitori, Saviano pare astfel să înscrie propriul model de cunoaștere și propria sa privire înlăuntrul unei paradigme teoretice orientate spre dinamicile și spre mecanismele încorporării, sau ale modurilor prin care corpul uman se configurează ca un obiect producător de cultură (cfr. Csordas, 1990). Pe de altă parte, acea expresie puțin de efect – e adevărat – ne determină să recunoaștem că până și „lucrurile”, chiar când e vorba de simple obiecte, posedă o „viață socială” proprie (cfr. Appadurai, 1986). Nu doar pentru că există și se constituie înlăuntrul unei rețele de semnificații pe care actorii sociali le conferă în diverse contexte prin intermediul acțiunilor și al discursurilor și deci nu e vorba de obiecte inerte, egale cu ele însele; dar și pentru că lucrurile însele și, în speță, mărfurile sunt la rândul lor producătoare de viață socială (cfr. Friedman, 1991; Redini, 2008). Și nu întâmplător tocmai mărfurile, adică acele obiecte în jurul cărora se condensează dinamicile puterii care guvernează producția, consumul și circulația bunurilor, constituie centrul de greutate al anchetei lui Saviano.

Observația precedentă mă îndeamnă să dezvolt concluzia acestei scrieri, cea referitoare la spațiul anchetei lui Saviano, adică la locul cercetării, numit în jargonul antropologic „câmpul” (*field* în engleză) sau „terenul” (*terrain* în franceză), toate accepții ce trimit în același timp atât la dimensiunea geografică reală a cercetării, cât și la obiectul acesteia. *Gomorra* a fost citită și e de obicei înțeleasă ca o carte despre camorra, adică o organizație criminală care în mod convențional e asociată unei arii geografice precise: Italia Campaniei de Sud, în care/unde se desfășoară efectiv mare parte a narațiunii. Dar, gândindu-ne mai bine, despre ce vorbește exact cartea lui Saviano? Care sunt „lucrurile” pe care autorul vrea într-adevăr să le cunoască și pe care împărtășirea experienței sale le face apropiate și accesibile? Vizibil, focarul narațiunii – și aici aș fi tentat să spun etnografice – nu e atât organizația criminală în sine, cât obiectele și mecanismele la care se referă și care gravitează în jurul ei. Centrul de greutate al anchetei lui Saviano nu îl reprezintă așadar

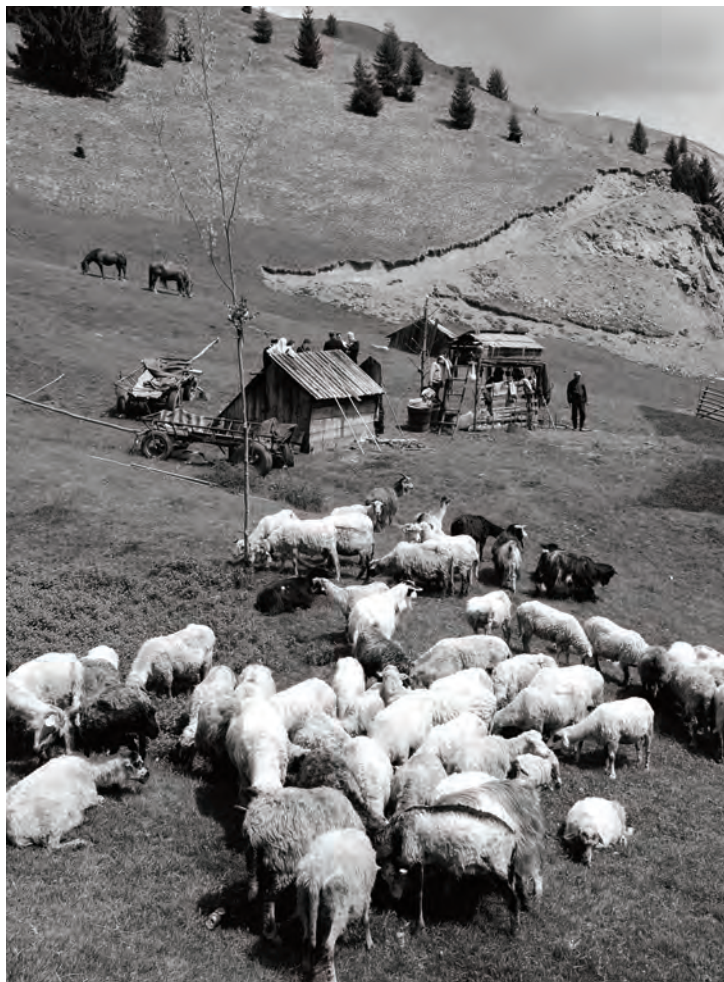
personajele sau logica „Sistemului”, ci mărfurile și itinerarele lor, concrete și simbolice. Ancheta lui Saviano se configurează ca una a practicilor de producție, consum, schimb și circulație a mărfurilor, ca una a dinamicilor puterii care le determină. Să ne gândim la imaginea cu care se deschide cartea, despre portul din Napoli plin de containere, unde tranzitează bunuri destinate pieței globale (Saviano, 2006, pp. 11 și urm.), ca și la sfârșitul volumului, despre „pământul focurilor”, locuri unde mărfurile – sau mai bine zis ceea ce rămâne din ele (deșeurile) – sunt îngropate în viscerele pământului (ibid., pp. 310 și urm.).

Văzută din această perspectivă, ancheta lui Saviano trasează un parcurs ce trece dincolo de dimensiunea „locală”, înțelegând ca unitate de analiză circumscrisă, tipică unei certe producții etnografice clasice, la care antropologiile contemporane, din ce în ce mai atente la dinamicile globale, privesc cu suspiciune crescândă (cfr. recenzia lui Kearney, 1995). Pentru a percepe logicile ce guvernează producerea de semnificație în acea specifică „localitate” care e „pământul Gomorrei”, nu ajunge să identificăm raționalitatea „Sistemului” și perimetrul său geografic. E nevoie de o simplă privire prospectivă, multisituată (cfr. Marcus, 1995), dislocată și transnațională (cfr. Glick Schiller, 2004), o perspectivă capabilă de a trasa contururile unei antropologii economice a capitalismului global, în articulațiile sale complexe, multiforme și contradictorii (cfr. Tsing, 2002).¹³ Din acest punct de vedere, ancheta lui Saviano nu ne lasă niciodată rolul – comod, în privința anumitor aspecte – de spectatori pasivi ai unui „alt” mod (universul Camorrei), ci ne târăște înăuntru, în calitate de cetățeni ce au anumite poziții, roluri și deci responsabilități în scenariul global prezentat de autor. Într-adevăr, Saviano nu se mulțumește să furnizeze o reprezentare culturală a unui univers criminal situat într-un anumit loc. În centrul scriiturii sale se află, mai degrabă, conexiunile și împletirile existente între practicile și valorile sociale ale acelei lumi și practicile legalității, pe modelul cărora se dezvoltă și antreprenoriatul Camorrei și care, în ultimă instanță, nu e deloc străin logicilor antreprenoriale *tout court* (cfr. Lombardi Satriani, 2005). Așa cum sugerează câteva texte antropologice recente despre corupție, despre clientelism și despre practicile ilegale în general (cfr. de ex. Zinn, 2001; Haller, Shore, 2005; Zerilli, 2005), a cerceta din punct de vedere etnografic ilegalitatea semnifică a explora legăturile dintre legal, ilegal și nelegal și a prinde dispozitivele prin care aceste noțiuni și modurile de gândire și de acțiune corespunzătoare se constituie alternativ în practici sociale cotidiene. Într-adevăr, granița dintre legal și ilegal nu e niciodată trasată odată pentru totdeauna¹⁴, ci e mereu negociată și interpretată de către o multitudine de subiecți care participă la procesele de definire a legalității și a ilegalității, atât prin intermediul unor strategii și intenționalități politice precise, cât și prin propria și inconștienta capacitate de acțiune, și ea inevitabil „politică”. Așa cum recunoaște Saviano chiar din primele pagini ale cărții sale, când povestește că s-a trezit aproape din greșeală – „din curiozitate” – descărcând marfă clandestină, «se crede, prostește, că un act criminal trebuie să fie, din ceva motiv, gândit și dorit mai mult decât un act inocent. În realitate nu există vreo diferență. Gesturile au o elasticitate pe care judecățile etice o ignoră» (Saviano, 2006, p. 23). Aici, din nou, autorul surprinde prin sine, pe propria piele, printr-un deloc banal exercițiu reflexiv de „descentralizare etnografică” (Palumbo, 2003, p. 23), acele procese neintenționate de încorporare și naturalizare a practicilor sociale ce caracterizează viața fiecăruia dintre noi.

Depășind viziunea stereotipică a Camorrei, văzută ca rău de extirpat dintr-un corp social presupus sănătos, Saviano deschide drumul unei etnografii despre „noi”. Și chiar de aici derivă forța devastatoare a narațiunii sale și, poate, și secretul extraordinarului său succes editorial. Că privirea sa pătrunde dincolo de limitele convenționale ale universului criminal o confirmă emoționanta „scrisoare pentru Gomorra” pe care autorul, părăsind de data aceasta registrul „literar”

(sau poate nu, dar acum nu mai are importanță), a ales s-o adreseze concetățenilor săi, în ziua următoare faptelor de la castel Volturmo.¹⁵ O scrisoare care, într-o manieră și mai explicită decât **Gomorra**, denunță amestecurile, complicitățile și împletirile dintre practicile și valorile Camorrei și practicile și valorile cetățeanului comun și onest. Logicile „Sistemului” nu sunt deloc antitetice sau străine într-o cultură difuză a ilegalității, dominantă pe scară largă în țara noastră, ca și – pentru a spune adevărul – în capitalismul global, atât în sectorul public, cât și în cel privat, așa cum demonstrează și câteva recente scandaluri financiare (de exemplu Enron în SUA, despre care cfr. Haller, Shore, 2005, pp. 156-70). O reconstrucție recentă a istoriei capitalismului occidental, de la colonialism până la recente politici neoliberale, bine informată din punct de vedere antropologic și juridic, sugerează că însuși fundamentul democrației moderne, adică „statul de drept” (*the rule of law*) s-a constituit la marginile legalității prin intermediul practicilor sistematice de apropiere injustă, exploatare, fraudă și „jaf” (*plunder*) (cfr. Mattei, Nader, 2008). Dacă lui Saviano nu-i sunt indiferente noile forme de exploatare, dependență și inegalitate ce caracterizează contextul global actual, care e produsul acelei istorii – și cartea sa demonstrează că nu-i sunt indiferente – e evident

Stână; foto: Felician Săteanu

că *Gomorra* nu-i deranjează doar pe cei din Camorra – care nu întâmplător i-au declarat război – , dar tulbură măcar puțin liniștea fiecăruia dintre noi, dându-ne un pumn puternic în stomac cu simpla „putere a cuvântului”, așa cum s-a exprimat public autorul în mai multe rânduri. *Gomorra* pare a dialoga cu antropologia contemporană, în special cu unele dintre cele mai interesante cercetări ce au investigat din punct de vedere etnografic contexte de „violență structurală” (mă gândesc aici în special la munca unor antropologi angajați politic precum Philippe Bourgois, Paul Farmer, Nancy Scheper-Hugues) tocmai pornind de la această fundamentală și permanentă funcție critică a propriilor moduri de acțiune și de gândire, exercitată prin scriitură.

În acest text am încercat să susțin că poate fi util și interesant să citești *Gomorra* ca pe un „roman etnografic”. În ciuda sau poate grație și caracterului său „literar”, această carte poate să ne ajute să reflectăm la/asupra a ce a fost, ce este azi și ce poate – și ce trebuie – să devină metoda etnografică, și în ultimă instanță, antropologia. O practică disciplinară ce nu se mai sprijină pe desueta distincție dintre societăți exotice și occidentale (primitive / civilizate, tradiționale / moderne, în curs de dezvoltare / dezvoltate etc.); care nu se mulțumește să identifice modele și structuri de semnificație ale „altor” culturi; care nu se limitează să cerceteze contexte și culturi „locale” imaginate ca izolate sau separate de restul lumii. O practică disciplinară care se interesează în schimb de faptele unor persoane în carne și oase care acționează – și sunt acționate – în mod conștient și inconștient în procesele istorico-sociale globale; care cercetează fluxuri și dinamici ce conectează între ele locuri îndepărtate și aparent lipsite de legătură, explorând mecanismele – întotdeauna politice – de producere a identităților și a diferențelor; în sfârșit, care nu pretinde să ajungă la adevăruri obiective, dar care nu a încetat să creadă că – preiau și eu cuvintele lui Victor Serge (citată de Saviano, 2009, p. 54) – «în ciuda a toate, adevărul există».

Unii comentatori au apropiat *Gomorra* de *Cristo si è fermato ad Eboli* (cfr. Di Nolfo 2008; și mai aprofundat Perrotta, 2008), celebra carte a lui Carlo Levi care a contribuit atât de mult la orientarea intereselor de cercetare în științele sociale italiene – și în mod special în antropologie – după Al Doilea Război Mondial. Dacă comparația nu e hazardată – și mi se pare că nu e – ne dorim ca *Gomorra* să conducă noile generații de cercetători spre explorarea, înțelegerea și prezentarea din punct de vedere etnografic a bieteii noastre țări și a dinamicilor istorice, sociale, politice locale și globale prin care trece. Poate chiar spre schimbarea ei.

NOTE

* În timp ce acest articol era la a doua corectură, a apărut studiul lui Alessandro Dal Lago *Eroi di carta. Il caso Gomorra e altre epopee* (Manifestolibri, Roma, 2010). Nu-mi e posibil să-l discut, nici să trimit la reacțiile dure – și uneori vulgare – pe care le-a suscitât în presa națională, dar nu pot să nu notez că, în ciuda tonului pe alocuri pamfletar, e vorba de cea mai pătrunzătoare lectură critică a cazului literar-mediatic *Gomorra*-Saviano de care dispunem azi. Printr-un parcurs de cercetare complex și articulat, care la rândul său s-ar putea defini „eroic”, autorul furnizează chei importante de lectură și pentru înțelegerea «acelui lucru straniu ce e astăzi Italia» (p. 99). Din această perspectivă, analiza sa duce la rezultate întrucâtva similare – paradoxal – celor la care ajunge, pe alte căi, autorul *Gomorrei*.

3. Mă refer la contextul politico-social în care apare „Onda”, mișcare în cadrul căreia foarte mulți studenți și unii profesori din școlile și din universitățile italiene s-au mobilizat împotriva măsurilor adoptate de guvernul Berlusconi, în toamna anului 2008, referitoare la școală, universitate și cercetare. Măsurile ce au stabilit sustragerea Statului din sistemul instrucției publice din țara noastră, în special din învățământul superior, prin intermediul manevrei de finanțare publică al cărei artizan a fost ministrul Tremonti (decretul lege nr. 112/2008, convertit apoi în legea 133/2008), ce a predispus o tăiere de mai bine de 1500 de milioane de euro la compartimentul universitar, a înăsprit substituirea de personal, punând în același timp bazele unui proces de privatizare a universităților publice de stat – actualmente în curs de desfășurare – care pune în joc libertăți și drepturi fundamentale decretate de Constituție, precum egalitatea, dreptul la studiu, libertatea de a preda și de a cerceta (cfr., printre alții, Ramella, 2008; Rodotà, 2008). Pentru o primă tentativă de contextualizare istorică a mișcării a se vedea articolul corespunzător din wikipedia:

4. Fac aluzie la apelul de solidarizare cu Roberto Saviano, promovat în cotidianul „La Repubblica”, în 20 octombrie 2008 (primii semnatari cei șase laureați ai Premiului Nobel: Dario Fo, Mihail Gorbaciov, Günter Grass, Rita Levi Montalcini, Orhan Pamuk, Desmond Tutu). Informații despre autorul *Gomorrei* și multe din scrierile sale sunt accesibile pe net:

5. Prezentul articol e, de fapt, versiunea revăzută a intervenției „*Gomorra*”: *considerații asupra metodei etnografice*, pe care am avut-o în cadrul ciclului de conferințe „Fuori le Lingue!”, inițiat de studenții Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din Cagliari (Terrazza del Bastione Saint Remy, Cagliari, 12 noiembrie 2008).

6. Nu dispunem de spațiu pentru a ne extinde aici la istoria etnografiei, dar amintim că acel particular dispozitiv de producere a datelor etnografice numit „observație participativă” se leagă de experiența de cercetător a lui Bronislaw Malinowski (în Melanezia) și de cercetările desfășurate în mediu urban, în perioada interbelică, de sociologii Școlii de la Chicago. În ciuda acestei duble ascendențe, antropologia socială și culturală e cea care și-a construit, pe metoda etnografică, propria identitate disciplinară. Acest lucru nu înseamnă, bineînțeles, că e vorba de o metodă rigid codificată și pusă în practică în aceeași manieră de toți cercetătorii. Putem vorbi mai degrabă de *stiluri* multiple de cercetare antropologică și etnografică, ce pot fi reconduse la principalele tradiții naționale (despre care a se vedea Barth și alții, 2005, a cărui traducere italiană, cu un capitol ulterior dedicat antropologiei italiene, e în curs de tipărire la Editura Seid, Firenze).

7. «Adevăr e ceea ce mă obsedează mai mult. E obsesia cărții mele. Adevărul nu e măsurabil: parametri, probe, rezultate de cercetare nu spun niciodată adevărul, dar ne apropie de el, ni-l circumscriu. Ceea ce suntem poate în măsură să apreciem e posibilitatea de a reuși

articularea adevărului, a spațiilor sale, a perimetrelor sale, a condițiilor sale. A înțelege spațiul dat cercetării, gândirii, parcursului pentru a putea ajunge la un adevăr, a-l argumenta, a găsi modul de a-l spune. Cum să apreciem situația adevărului în Italia?» Saviano, în introducerea din broșura adaptării teatrale a *Gomorrei* (acum în Saviano, 2009, pp. 50-1, cu frumosul titlu *Adevărul, în ciuda a toate, există*).

8. Previzibilă și totuși inevitabilă referirea la experiența de cercetare etnografică condusă de B. Malinowski în Insulele Trobriand la începutul secolului trecut (cfr. Malinowski, 1973), despre a cărei dimensiune mitopoetică a se vedea studiul fundamental al lui Stocking (1995). Pentru un parcurs util, orientativ, referitor la multiplele chestiuni practice și teoretice deschise de metoda etnografică, trimitem la antologia de texte etnografice clasice și moderne realizată de Fabietti, Matera (1998).

9. Referirea e – evident – la discuția deschisă de *Writing Culture* (1986), unul din volumele ce și-au pus în cea mai mare măsură amprenta pe dezbateră antropologică din anii '80 și '90 ai secolului trecut (cfr. Clifford, Marcus, 2005).

10. Din conceptualizarea golului ca spațiu, făcută de *stakeholders*, se inspiră una dintre scenele cele mai enigmatice din adaptarea cinematografică a cărții lui Saviano, realizată de Matteo Garrone (2007). În ce privește tema tăcerii și a golului ca spații bogate în semnificații sociale, trimitem la studiile lui Patrick Williams despre practicile de respect față de defuncți, observate la populația Manuș din Masivul Central (cfr. Williams, 1997, în special pp. 17-20).

11. Despre chestiunea „punctului de vedere al nativului”, pe lângă celebrele pagini malinowskiene din introducerea la *Argonauts* (cfr. Malinowski, 1973, pp. 29-50, în special p. 49), a se vedea măcar la fel de faimosul studiu al lui Geertz intitulat *Din punctul de vedere al nativilor: despre natura înțelegerii antropologice* (1988b, pp. 71-90), care dezvoltă o meditație pornind de la publicarea jurnalelor lui Malinowski.

12. E ceea ce însuși Dal Lago (2008, p. 26) pare a fi dispus să recunoască peste câteva pagini: «Chiar recunoscând că există o distanță atât de amplă între genurile literare (sau mixtura de genuri, ca *Gomorra*) și cele științifice, chiar și când tema lor e, aparent, analoagă, așa spune că se situează toate ca un continuum, că sunt juxtapuse și nu opuse, ca și jocurile lingvistice de care vorbește Wittgenstein».

13. De complexitatea tocmai evocată aici pare în totalitate conștient autorul, când circumscrie ceea ce – după părerea mea – constituie adevăratul subiect al cercetării sale: «lucrul cel mai complicat e să imaginezi economia în toate părțile sale. Fluxurile financiare, procentele de profit, contractările, debitele, investițiile. Eram tentat din ce în ce mai mult să reconstruiesc în minte imaginea economiei, ceva ce ar putea da sensul producției, al vânzării, operațiile de scontare și de cumpărare. [...] Depozitele de gunoi erau emblema cea mai concretă a fiecărui ciclu economic. Îngrămădesc tot ceea ce a fost, sunt adevărata urmă a consumului, ceva în plus față de urma lăsată de fiecare produs pe pământ. Sudul e punctul terminus al tuturor deșeurilor toxice, al rămășițelor inutile, al drojdiei producției» (Saviano, 2006, pp. 310-11).

14. Contrar a ceea ce s-ar putea gândi, labilitatea graniței dintre legal și ilegal e valabilă și în domeniul strict juridic-legislativ, precum ne amintește, continuu și dureros, dura dezbateră despre imunitatea celor mai înalte funcții din Stat.

15. Același Saviano reconstruiește contextul în care a avut loc masacrul celor șase tineri africani, uciși cu focuri de Kalașnikov în fața croitoriei Ob Ob Exotic Fashion din Castel Volturno, în 18 septembrie 2008, de către „barca de foc” a casalesilor (cfr. *Lettera alla mia terra*, publicată inițial în „La Repubblica”, 22 septembrie 2008, acum în Saviano, 2009, pp. 19-30).

Bibliografie

- APPADURAI A. (a cura di) (1986), *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, Cambridge University Press, Cambridge;
- BARTH F. al. (2005), *One discipline, four ways. British, German, French and American anthropology*, University of Chicago press, Chicago;
- BLOCK M. (1991), *Language, anthropology and cognitive science*, in "Man", n.s., 26 (2), pp. 183 – 98;
- CARDONA G. R. (1985), *Introduzione all'etnolinguistica*, il Mulino, Bologna (ed. 1976);
- CLIFFORD J. MARCUS G.W. (a cura di) (2005), *Scrivere le culture. Poetiche e politiche dell'etnografia*, Meltemi, Roma (ed. orig. 1986);
- CSORDAS T.J. (1990), *Embodiment as a paradigm for anthropology*, in "Ethos", 18 (I), pp. 5 – 47;
- DAL LAGO A. (2008), *I misteri di Napoli e l'etnografia*, in "Etnografia e ricerca qualitativa", I, pp. 115 – 28;
- Di NOLFO E. (2008), *Gomora: saggio o romanzo?*, in "Alghero. Tv Magazine", 19 maggio 2008 (accessibile on-line http://www.alghero.tv/articoli.asp_id=2825)
- FABIETTI U., MATERA V. (a cura di) (1998), *Etnografia. Scritture e rappresentazioni dell'antropologia*, Carocci, Roma;
- FRIEDMAN J. (1991), *Consuming desires: strategies of selfhood and appropriation*, in "Cultural Anthropology", 6 (2), pp. 154 – 63;
- GEERTZ C. (1988a), *Interpretazione di culture*, il Mulino, Bologna (ed. orig. 1973);
- ID. (1988b), *Antropologia interpretativa*, il Mulino, Bologna (ed. orig. 1977);
- ID. (1988c), *Works and lives. The anthropologist as author*, Polity Press, Cambridge;
- CLICK SCHILLER N. (2004), *Ttransnationality in D. Nugent e J. Vincent (a cura di), A companion to the anthropology, of politics*, Blackwell, Oxford, pp. 448 – 67;
- GLUCKMAN M. (1963), *Gossip and scandal*, in "Current Anthropology", 4 (3), pp. 307 – 16;
- HALLER D., SHORE C. (a cura di) (2005), *Corruption. Anthropological perspectives*, Pluto press, London;
- HARTOG F. (2007), *Regimi di storicità. Presentismo e esperienze del tempo*, Sellerio, Palermo (ed.orig. 2002);
- HERZFELD M. *Intimità culturale. Anthropologia e nazionalismo, L'ancora del Mediterraneo*, Napoli (ed: orig 1997);
- INTERNAZIONALE SURFISTA (2008), *L'esercito del surf. La rivolta degli studenti e le sue vere ragioni*, DeriveApprodi, Roma;
- Kearney M. (1995), *The local and the global: the anthropology of globalization and transnationalism*, in "Annual Review of Anthropology", 24, pp. 547 – 65;
- LOMBARDI SATRIANI L. M.(2005), *Fenomenologie della Camora. Lo sguardo dell'antropologo sulla criminalità organizzata*, intervista di G. Limatola e P. Graziano a L. M. Lombardi Satriani, "Proteo", I, s. p. (accessibile on-line http://www.proteo.rdbcub.it/article.php3id_article=379);
- MALINOVSKI B. (1973), *Argonauti del Pacifico occidentale. Riti magici e vita quotidiana nella società primitiva*, Newton Compton, Roma (ed. orig. 1922);

- MARCUS G. W. (1995), *Ethnography in / of the world system: the emergence of multi-sited ethnography*, in *Annual Review of Anthropology*, 24, pp. 95 – 117;
- MATEI U. NADER L. (2008), *Plunder. When the rule of law is illegal*, Blackwell, Oxford;
- OLIVIER DE SARDAN J. - P. (2009), *La politica del campo. Sulla produzione di dati in antropologia*, in F. Cappeletto (a cura di), *Vivere l'etnografia*, Seid, Firenze, pp.27 – 63;
- PALUMBO B. (2003), *L'Unesco e il campanile. Antropologia, politica e beni culturali in Sicilia orientale*, Meltemi, Roma;
- PERROTTA D.(2008), *Da Gagliano a Gomora. Percorsi di confine nelle scienze sociali italiane*, in “Etnografia” e ricerca qualitativa”, I, pp. 129 – 36;
- PUTZU I. (2008), *Dinamiche di gruppo e conflitto: il soprannome come strumento di controllo sociale* in “Letterature straniere &. Quaderni della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell'Università degli studi di Cagliari”, 9, pp. 59 – 68;
- RAMELLA F. (2008), *La riforma che uccide l'Università*, in “La Stampa”, 22 luglio 2008;
- REDINI V. (2008), *Frontiere del made in Italy. Delocalizzazione produttiva e identità delle merci*. Ombre Corte, Verona;
- RODOTÀ S. (2008), *Quei principi bruciati*, intervista di I. Dominijanni a S. Rodota, “il manifesto”, 24 luglio 2008;
- SAVIANO R. (2006), *Gomora. Viaggio nell'impero economico e nel sogno di domino della camorra*, Mondadori, Milano;
- ID. (2009), *La bellezza e l'inferno. Scritti 2004 – 2009*, Mondadori, Milano;
- STOCKING G. W. JR. (1995), *La magia dell'etnografo. La ricerca sul campo nell'antropologia inglese da Tylor a Malinowski*, in “La Ricerca Folklorica”, 32, pp. III – 32 (ed. orig. 1983)
- STUDENTESSE SULL'ORLO DELLA CRISI (a cura di) (1998), *Onda su onda. Studenti e precari in rivolta*, BFS Edizioni, Pisa;
- TSING A. (2002), *The global situation*, in J. X. Inda e R. Rosaldo (a cura di), *The anthropology of globalization*, Blackwell, Oxford, pp. 453 – 85;
- WILLIAMS P. (1997), *Noi, non ne parliamo. I vivi e I morti tra I Manus*, CISU, Roma, (ed. orig. 1991);
- ZERILLI F. M. (2005), *Corruption, Property Restitution, and Romanianness*, in haller e Shore (2005), pp. 83 – 99
- ID. (2007), *Dell'identità (e di alcune opposizioni binarie che non ci aiutano a comprenderne le dimanche)*, in G. Angioni et al. (a cura di), *Sardegna. Un seminario sull'identità*, CUEC, Cagliari, pp. 77 – 86;
- ZINN D.L. (2001), *La raccomandazione. Clientelismo vecchio e nuovo*, Donzelli, Roma.